

STREEKARCHIVARIAAT IN DE KRING OOSTERHOUT

Waartij aangesloten de gemeenten Alphen en Riel,
Baarle-Nassau, Chaam, Geertruidenberg, Gilze-Rijen
Oosterhout, Raamsdonk, Terheyden, Teteringen, Waspsik

Chaam, 12 september 1961

Aan Heren Burgemeesters der gemeenten
Alphen en Riel, Baarle-Nassau en
Chaam

ond.: gemeentewapens

Edelachtbare Heren,

79) Naar aanleiding van de vragen, die ieder van U mij indertijd heeft gesteld met betrekking tot de herkomst van het gemeentewapen, heb ik een onderzoek ingesteld naar de vroegst bekende afbeeldingen van deze wapens. Het resultaat van dit onderzoek deel ik U gezamenlijk mede, omdat Uw gemeenten, die met hun drieën vóór 1800 gezamenlijk één schout, één secretaris en meestal ook één ontvanger hadden, ook met betrekking tot de aanschaffing van hun dorpszegel een lijn schijnen te hebben getrokken.

De gemeentewapens zijn over het algemeen afgeleid van de dorpszegels, welke men vóór 1800 gebruikte. Deze dorpszegels werden doorgaans aangetroffen op de borgbrieven, welke door de dorpsbesturen werden verstrekt aan personen, die zich elders gingen vestigen. (Het dorpsbestuur van de geboorteplaats van betrokkene verklaarde zich daarin borg voor een eventuele toekomstige armlaastigheid van de betreffende persoon.)

Ofschoon de andere dorpen in de Baronie van Breda reeds een dorpszegel kenden in de 17e eeuw (sommigen zoals Oosterhout en Roosendaal nog vroeger) komen de dorpszegels van Alphen, Baarle Nassau en Chaam eerst vrij laat voor de dag. Het vroegst-bekende dorpszegel van Alphen vindt men op een borgbrief uit 1758, dat van Baarle-Nassau op een dito uit 1756 en dat van Chaam op een borgbrief uit 1758. (Alle drie aangetroffen in het gemeentearchief van Oosterhout.) Borgbrieven van voor die tijd uit genoemde plaatsen zijn in tegenstelling met die van elders geen van alle gezegeld, doch alleen ondertekend.

De zegels van Alphen en Baarle-Nassau vertonen in de vorm van hun entourage zoveel overeenkomst, dat hier aan dezelfde maker van het zegelstempel moet worden gedacht. Dat van Chaam wijkt hiervan aanzienlijk af door een geheel andere kroon en door de beide vogels als schildhouders. Schildhouders ontbreken in de zegels van Alphen en Baarle-Nassau.

Het zijn alle drie zogenaamde sprekende wapens, d.w.z. dat de plaatsnaam in de voorstelling van het wapenschild is verbeeld: Alphen 3 alpen (bergen), Baarle-Nassau 3 baren, Chaam 3 kanten. De schildvulling met telkens drie dezelfde symbolen was algemeen gebruikelijk.

80) De vroegst-bekende afbeelding van deze drie wapens vindt men evenwel in het in 1744 verschenen boek van Thomas Armet van Goor, Beschrijving der stad en lande van Breda (blz. 372). Ik heb Mr J.P.W.A. Smit, de vroegere rijk-archivaris in N.Br. en zeer deskundig heraldicus, naar zijn mening over deze wapens gevraagd. Hij verklaarde het vermoeden te hebben, dat zij door Van Goor zijn verzonnen ter illustrering van zijn boek. Er valt voor dit vermoeden wel iets te zeggen. De zegels duiken pas op na het verschijnen van Van Goor's boek en nagenoeg in hetzelfde jaar voor alle drie de gemeenten. Misschien moet deze "nieuwigheid" van het gebruik van een dorpszegel worden toegeschreven aan de in 1756 benoemde nieuwe secretaris voor de gezamenlijke drie

dorpen. Overigens wijken de wapenkleuren bij Van Goor geheel af van de huidige. Het wapen van Alphen vertoont volgens Van Goor 3 bergen (in natuurlijke kleur?) op een groen veld, dat van Baarle-Massau 3 balen (in natuurlijke kleur?) op een rood veld, en dat van Chaam 3 zwarte hamen op een gouden veld. Sedert het begin van de 19e eeuw gelden als kleuren voor alle drie gouden symbolen op een blauw veld.

Een onderzoek in de dorpsrekeningen, of er tussen 1744 en 1758 een zegeltempel was aangeschaft, had geen resultaat. Vermoedelijk zijn de aanschaffingskosten onder het hoofdje verachteten van de secretaris in de dorpsrekeningen terecht gekomen. Slechts in Chaam is het originele zegeltempel, dat dus reeds in 1758 gebruikt werd, bewaard gebleven.

Resumerend kan ik zeggen, dat de wapens van Uw gemeenten :

- sprekende wapens zijn;
- vóór 1744 niet bekend zijn, terwijl het gebruik als corpszegel eerst uit de jaren 1756-1758 dagtekent;
- misschien een ontwerp zijn van de historicus Thomas Ernst van Goor.

Mocht U bij de Hoge Raad van Adel herziening van het gemeentewapen willen vragen op grond van een minder geslaagde of gewenste keuze van de wapensymbolen, dan zij opgemerkt, dat er van het bestaan van een ouder zegel niets is gebleken. Overigens pleit het onafgebroken gebruik gedurende meer dan twee eeuwen van de huidige gemeentewapens voor het handhaven ervan.

Ik meende er goed aan te doen een en ander ten behoeve van Uw archief in dit uitvoerige relaas vast te leggen.

Uw d.w.,

,streekarchivaris in de kring
Oosterhout.

OOSTERHOUT.

WAPEN.

39 1. { Oudste vermelding: R 262, fol.56 inliggend 1492 zonder datum.
 Akte zie aantekeningenboek.
 Bezegeld "metten groten gemeynen segell des dorps van Oosterhout". (Zegel niet aanwezig).
 (Aant. Van Mosselveld).

Schepenen zegelden de akten overigens van den beginne af met hun eigen persoonlijk zegel. Nog in 1557 (regist Nass.Dom.3353).
 (Aant. Van Mosselveld).

40 9 { 2 In 1597 bezegelden regeerders van Oosterhout overeenkomst met de schout Jan Aerts van Rijen met "onsen gemeenen des vryheyt segel". (G.A. O'hout, geschil met erfgen.Jan Aerts v.Rijen).
 (Aant. Van Mosselveld).

40 { 3 In archief Nass.Domeinen (Hingman no. 4553) komt op folio 71 een opgedrukt gemeijn vrijheidszegel (papier over was) voor d.d. 1612. In het schild de 3 halve maantjes, helmteken niet te definiëren, randschrift onleesbaar. (Schets v. V.M.)
 (Aant. Van Mosselveld).

41 (4 In G.A. Terheijden ingek.borgbrief 22 febr.1692. Hierop opgedrukt gemeijn vrijheidszegel onder papier. Ovaal van vorm met een cartouche er omheen. Geen kroon. Geen randschrift.
 (Aant. Van Mosselveld). (Schets v. V.M.)

41 (5 In G.A.Raamsdonk ingek.borgbrief 15 mei 1686. Rond zegel onder papier. (Inv.Bondam D 7 nr.1). Wapenschild met moderne vorm. Geen kroon, schildhouders en "kleed". Rond schild wat "krullen". Randschrift: SIGILLUM OISTERHOUT. Waarschijnlijk 17^e eeuws van stijl. Oudste door mij aangetroffen afdruk, tevens enige mij bekende.

42 (6 In G.A.Raamsdonk ingek.borgbrief 28 jan.1752. Rond zegel. Leeuwen als schildhouders, kroon en kleedje. Randschrift: SIGILLUM OOSTERHOUTANUM. Oudste door mij aangetroffen afdruk van dit stempel.

Tussen 1692 en 1752 heb ik geen gezegelde borgbrieven van Oosterhout aangetroffen.

In Terheijden berust nog een borgbrief van Oosterhout uit 1677. Deze is onbezegeld.

Of de borgbrieven al vóór 1686 werden bezegeld, zal moeten blijken uit de minuten in het rechterlijk archief.

Mogelijk kan hieruit ook nog de juiste begrenzing van het zegelloze tijdperk 1699 - 1742 (resp. oudste en jongste ongezegelde borgbrief) vastgesteld worden.

III De kroon boven het schild verschijnt eerst omstreeks 1752.
III Merkwaardig is, dat de kroon van 1752 een combinatie van bladeren
III en parels heeft, die van 1817 alleen maar parels en de tegenwoor-
III dige alleen maar bladeren. Overigens werd in 1817 enkel vermeld:
III "een kroon van goud", waarmede men alle kanten op kan.

VLAG

Vastgesteld door de Raad der gemeente op 11 september 1956. De beschrijving van de vlag, zoals die in het besluit wordt gegeven, is een lachertje: "een wit veld, waarop drie liggende wassenaars van zwart, geplaatst in de verhouding van 2 op 1". Het lijkt wel een schotel met ingrediënten voor struif.

2.

ALPHEN.   ZEGEL.

Jongste ongezegelde borgbrief welke aangetroffen werd, dateert van 30 juni 1756. (G.A.Oosterhout borgbr. nr.64).

(Oudste gezegelde borgbrief van 19 apr.1758. (G.A.Oosterhout borgbr. nr.103). Drie alpen. Randschrift: SIG ALPHEN

BAARLE.

Oudste gezegelde borgbrief 27 oct. 1756. (G.A.Oosterhout borgbr. nr.75).

CHAAM.

Jongste ongezegelde borgbrief 1749 (G.A.Terheijden).

Oudste gezegelde borgbrief 14 apr.1758 (G.A.Oosterhout borgbr.nr.102)

DONGEN.

Oudste bezegelde borgbrief 28 sept.1706. (G.A.Raamsdonk inv.Bon-dam D7). Onder papier, vrij slechte afdruk, waarschijnlijk geen verschil met de latere zegels.

Ongezegeld: 1715 - 1718.(o.a. G.A. Oosterhout).

Oudste zegels d.a.v.: 1734 (G.A.Oosterhout borgbr.nrs.144 en 145 en G.A.Terheijden).

GILZE.

Oudste zegel: 28 jan.1699 (G.A.Raamsdonk, inv.Bondam D7 nr.2). Rond zegel onder papier. St.Pieter met sleutel rechtstandig met baard omhoog in rechterhand, "iets", wsl. boek, in linkerhand. Randschr. wsl. SIGILLUM COMMUNITATIS GILSENSIS

Bezegeld geweest zijnde borgbrieven 1698 en 1703 (G.A.Oosterhout).

Ongezegelde borgbrieven 1707 (G.A.Oosterhout) - 1733 (G.A.Terheijden)

GINNEKEN.

Oudste zegel 1699 (G.A.Terheijden). Slechte afdruk onder papier. Randschr. .... IN GINNEKEN (?)

Ongezegeld: 1717 (G.A.Terheijden).

Oudste zegel d.a.v. 1726, 30 mrt. (G.A.Oosterhout borgbr.nr.131).

ETTEN.

Oudste zegel: 1701 (G.A.Princenhage) (Aant. Van Mosselveld).

Ongezegeld: 1732 - 1757 (G.A.Oosterhout).

PRINCENHAGE.

(slot volgt).

vervolg.

PRINCENHAGE. Oudste gezegelde borgbrief 1697 in G.A. van Ginneken. (aant. Van Mosselveld).

In 1698 geen bezegeling: G.A. Terheijden, 1 mei 1698.

Oudste door mij aangetroffen zegel: 1717 in G.A. Terheijden; ovaal zegel; bomen met "twee-lagige" bladerkroon, qua stijl zeker van vóór 1700.

Tussen borgbr. 75 en 76 in G.A. Terheijden losse papieren ruit van Princenhage, rond zegel, bomen met twee lagen. Nog niet vastgesteld, waar het van afkomstig is.

79) Vanaf 1733 (G.A. Terheijden) zegels, zowel ovaal als rond van vorm met bomen met één aaneengesloten bladerkroon.

Na 1740 (G.A. Terheijden) komt het ronde zegel nog slechts vóór op een borgbrief uit 1777 (G.A. Terheijden).

Randschrift van de laatste zegels, die jonger lijken dan de eerste twee: S.DOMINII HAGENSIS PROPE BREDAM

RIJSBERGEN. Oudste gezegelde borgbrief van 1700 in G.A. van Princenhage. (Aant. Van Mosselveld).

Ongezegeld: 1727 (G.A. Oosterhout, borgbr. nr. 134) - 1739 (Oosterh. nr. 158).

Eerste zegel d.a.v. 9 mrt. 1763 (G.A. Oosterhout nr. 122).

ROSENDAAAL. Oudste zegel: 26 jan. 1756 (G.A. Oosterhout nr. 66).

TERHEIJDEN. Oudste gezegelde borgbrief uit 1693 (G.A. van Ginneken) (Aant. Van Mosselveld).

Ongezegeld: 1720 - 1732 (G.A. Oosterhout nrs. 33.... 139).

Oudste gezegelde exempl. d.a.v.: 8 mei 1739 (G.A. Terheijden); vrij groot ovaal zegel. Randschrift: SIGILLUM TERHEIDENSE. St. Anthonius met soort buidel in rechter en boek in linkerhand, links achter hem voorste helft van varken.

Laatste afdruk van dit stempel: 27 dec. 1758 (G.A. Oosterhout nr. 106)

Ongezegeld: 5 dec. 1766 - 5 apr. 1777 (Oosterhout nrs. 194 ... 294).

Het kleine ovale zegel is vermoedelijk pas na die tijd in gebruik gekomen.

89) TETERINGEN. Jongste in Oosterhout aangetroffen borgbrief van Breda voor Teteringen naar 12 mrt. 1799.

Oudste bezegelde borgbrief van Teteringen (volgens minuutakte) 27 dec. 1799. Over tussenliggende periode geen gegevens bekend. Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS TEETERINGEN. Bisschop met staf in linkerhand.

ZUNDERT. Oudste zegel: 1699 in G.A. Ginneken en eerste d.a.v. 1700 in G.A. Princenhage. (Aant. Van Mosselveld).

Gezegelde borgbrieven van Zundert 12 juni 1756 en 29 jan. 1757 in G.A. Oosterhout (nrs. 66 en 71) zeer slechte afdrukken.

STREEKARCHIVARIAAT IN DE KRING OOSTERHOUT

Aangesloten zijn de gemeenten Alphen en Riel,
Baarle-Nassau, Chaam, Geertruidenberg, Gilze
en Rijen, 's Gravenmoer, Oosterhout, Raamsdonk,
Terheijden, Teteringen en Waspik

Oosterhout, 28 mei 1968.

Aan de heer W. van Ham,

Gemeentearchief,

St. Annastraat 6,

BERGEN OP ZOOM.

Geachte collega,

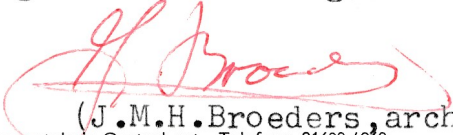
Hierbij het vervolg van de aantekeningen over de wapens van de baroniegemeenten.

De betekenis van de "zegelloze tijdperken" in een aantal gemeenten is me nog niet duidelijk. Of hier directieven van hogerhand een rol speelden dan wel het al of niet lak-minded zijn van de secretaris blijft een open vraag.

Ik meen in Terheijden eens een geschrift gezien te hebben uit Oerle, waarin er de regenten op gewezen werd, dat krachtens een of andere resolutie uit Den Haag de borgbrieven niet meer gezegeld behoeften te worden. Vanaf die tijd, rond 1760 zegelde Terheijden ook niet meer.

Is er enige samenhang tussen het einde van een zegelloos tijdperk en het verschijnen van een nieuw zegelstempel?

Van wapen en vlag van de gemeente Terheijden vindt U hierbij enige gegevens uit de registratuur.

(J.M.H. Broeders, arch.)

Correspondentieadres van de Archivaris: Gemeentehuis Oosterhout, Telefoon 01620-4960

STREEKARCHIVARIAAT IN DE KRING OOSTERHOUT

Aangesloten zijn de gemeenten Alphen en Riel, Baarle-Nassau, Chaam, Geertruidenberg, Gilze en Rijen, 's Gravenmoer, Oosterhout, Raamsdonk, Terheijden, Teteringen en Waspik

Oosterhout, 14 juni 1968.

Aan de heer W. van Ham,

p/a. Gemeentearchief,

St. Annastraat 6,

BERGEN OP ZOOM.

Geachte heer Van Ham,

Ter correctie op en aanvulling van de aantekeningen over de gemeentewapens, die ik U zond, het volgende:

De opmerking over de zegeling, welke ik eens op een Oerlese borgbrief in Terheijden meende gelezen te hebben, sloeg daar in het geheel niet op. Het betrof een bepaling uit 1731 over de borgstelling zélf i.v.m. vrouwen en kinderen.

Wanneer Teteringen zich precies lo\$ heeft weten te maken van Breda is moeilijk te zeggen. Het proces heeft in etappes plaats gehad. Het is vermoedelijk al op gang gekomen tijdens de lange belegering van Breda in de winter 1794/1795, toen de inwoners van Teteringen noodgedwongen hun eigen bonen moesten doppen, omdat contact met Breda uitgesloten was. Het feit, dat ten behoeve van de verdediging van Breda in de zomer van 1794 tal van Teteringse huizen en de molen afgebroken werden, zal ook niet bepaald bevorderlijk zijn geweest voor een goede verstandhouding.

Teteringen heeft zich sinds begin 1795 altijd gedragen als volkomen zelfstandig. In Den Bosch wist men veel gedaan te krijgen. In 1797 werden zelfs twee (!!!) schepenen aangesteld.

Breda heeft zich constant tegen de afscheiding verzet, zij het tevergeefs. Vermoedelijk heeft de stad zich definitief bij de feiten moeten neerleggen, toen in 1803 tengevolge van het Reglement op de gemeentebesturen, of hoe dat geval mag heten, de toch wel wat wankelende basis, waarop de "staatsinrichting" van Teteringen steunde, aanzienlijk verstevigd werd.

De preciese gang van zaken is mij verder ook nog niet tot in details bekend.

Het woord "civitas" in het randschrift van het Teteringse zegel is waarschijnlijk geen navolging van een ander illuster voorbeeld. Er zal verder niets achter zitten. Ik geloof, dat het een eigen vinding is geweest. In het Nederlands-Latijns woordenboek stond achter "burgerij", toen hét modewoord in het revolutionaire Teteringen, waar het ritselde van de "bürgers", "civitas".

Dat een civitas wel eens iets anders kon zijn dan een handjevol dorpingen, die hun bepette koppen bij elkaar gestoken hebben, is beslist niet bij hen, in casu de winkelier, later secretaris en notaris Pieter van Ginneken, of de toenmalige pastoor opgekomen.

Met hartelijke groeten,